

DE MORALSKE KOLLAPS

Hvordan kan det være, at vores gensidige moralske engagement i hinanden aftager, efterhånden som vores civilisation skrider frem?

Når bien stikker alt levende, der kommer for tæt på bistadet, og dermed ofrer sit liv for fællesskabet, opfatter vi det ikke som en moralsk adfærd. For bier er formentlig så determinerede af deres instinkter til at gøre sådan, at de ikke har mulighed for at vælge anderledes. Og en handling, man er tvunget til, har ingen moralsk kvalitet. Bierne er, som de er, fordi de klarer så godt at overleve i deres miljøer blot i kraft af selvopretholdelsesdriften, at de ikke har haft behov for at udvikle det yderligere. Bier fra samme stade er jo alle søskende, og de bevarer deres gener bedre ved at beskytte stadet end ved at beskytte sig selv.

Det moralske må altså være noget, vi vælger frit.

Vi mennesker er ligesom bierne afhængige af at leve i samfund. Men i modsætning til dem er vi dyr, der hele tiden udfordrer vores miljø. Og vi har ikke vore genetiske interesser deponeret hos dem, vi skal danne samfund sammen med. Vi er derfor nødt til at kunne mestre en mere fleksibel adfærd. Så vi er ikke så stramt genetisk determinerede til en bestemt social adfærd. Vore følelser fortæller os, hvad vore gener tilskynder os til at gøre. Men vi har mange og ofte modstridende følelser i os. Derfor er vi nødt til at vælge. Og kun når vi vælger at lytte til de moralske følelser (især følelser som empati og indignation), kan vi siges at handle moralsk. Vi kan frit vælge, om vi vil lytte til vore moralske følelser eller ej. Og vi kan bruge vores fornuft til at hjælpe os med at træffe det bedste valg. Men det er en udbredt misforståelse, at det skulle være fornuften, der fortalte os, hvilket valg der var det moralsk rigtige. I min bog "Samfundets Cement" forsvarer jeg den opfattelse, at i det moralske er hjernen hjertets tjener, ikke omvendt.

De moralske følelser

Det moralske handler ikke om fornuftsmæssige kalkuler, men om at sætte sig i hverandres sted. De moralske instinkter blev nedlagt i vores genetiske arv samtidig med, at vore forfædre blev afhængige af at leve i flokke, og finpudset i de hundredtusinder af år, de strejfede om i små flokke af jægere og samlere på vel højst en fyrre-halvtreds individer. I disse flokke var livet så overskueligt, at alle vidste cirka alting om hinanden, derfor var det også let for alle at leve sig ind i hinandens situationer. Og man handlede spontant med hele flokkens trivsel for øje, omtrent

som var flokken en organisme og dens andre individer forlængelser af hvert enkelt individs egen krop.

Det moralske handler altså om at tage vare på hele flokkens trivsel. Også andre sociale dyr end menneskene (f.eks. chimpanser og spækhuggere) har i hvert fald nogle af disse moralske følelser, og også mulighed for fleksibilitet i adfærden. Hvis evnen til fleksibel tilpasning bliver dominerende, kan der som hos os mennesker opstå historisk udvikling. Vi er nemlig i hvert fald i et vist omfang i stand til at ændre hele vores adfærd, endda i forhold til de forandringer, vi selv påfører vores miljø. Og især netop dette sidste gør en historisk evolution mulig. Historisk evolution er tilpasningskunst.

Det moralske er naturens compensation for, at vi ikke er lige så fuldkomment tilpasset vore miljøer som bierne. På grund af den svagere determination er der også grænser for, hvor godt compensationen kan lykkes. Ofte fungerer den ikke, vore moralske følelser kan ikke række over kløfterne. Det, der skal bære vores fællesskab, kollapser. Allerede når det kun drejer sig om vore personlige relationer er følgerne tragiske, og ofte ligefrem voldelige. Og når det sker på mellemfolkeligt plan, kan følgerne af moralske kollaps blive fatale og komme helt ud af kontrol. Sådant opstår krige og etnisk begrundede forfølgelser, ja, folkedrab. Vi ved, at sådanne kollaps findes, og at følgerne af dem op gennem historien er blevet snarere værre og mere ukontrollable end det modsatte. Afstandene mellem os er kun vokset.

Den historiske evolution

Menneskenes historiske tilværelse begyndte med de agrare revolutioner, da man gik over fra den strejfende jæger-samler-tilværelse til bofast agerbrug. Jæger-samler-tilværelsen havde på grund af relativ overbefolkning og udryddelse af de mest givtige jagtdyr nået sin økologiske grænse. Overgangen til bofasthed og agerbrug medførte adgang til nye proteinkilder, men også, at vores mentale habitus på mange måder blev udfordret, ikke mindst den moralske adfærd. Arbejdsdeling mellem land og by m.m. medførte, at man kom til at interagere med mange mennesker, hvis livsform man ikke kendte eller forstod. Og når man ikke forstod hinanden, skete der ingen aktivering af de moralske instinkter, der havde holdt jæger-samler-flokkene sammen. Den gensidige afhængighed mennesker imellem voksede, men det gjorde fremmedheden imellem dem også. Civiliseringen, udviklingen af stater med love,

ordensmagter etc., var ikke udtryk for fremskridt, men opstod, fordi fremmedheden var ved udvikle sig til skrupelløshed, til blodhævnsspiraler og moralske kollaps.

Vore moralske følelser bliver utilstrækkelige i samme grad, som arbejdsdelingen udvikler sig. Tempoet i den udvikling var dog i en halv snes tusind år moderat. Selvom der var forskel på bondelivet i tidlig bronzealder og bondelivet i en 1700-tals landsby, forandrede ingenting sig i alle disse år hurtigere, end at det enkelte menneske døde fra en verden, der til forveksling lignede den, vedkommende var blevet født til. Og det gav derfor f.eks. god mening for forældre at videregive deres livserfaringer til deres børn. De virkeligt store forandringer er først sat ind et par århundreder før vor tid.

Moderne tid

Da menneskene i 1600-tallets Europa var ved at have opbrugt bondesamfundenes vigtigste energiresource, skoven, fandt man i stedet på at grave fossilt brændsel op af jorden. Det var mere besværligt end at gå i skoven, men man havde også fået adgang til en ressource, der muliggjorde en industriel revolution med eksplosiv vækst af befolkning og arbejdsdeling. Samfundene begyndte at forandre sig så hurtigt, at børn ikke længere kunne støtte sig til deres forældres livserfaringer, hvis de ville klare sig i verden. Og den øgede fremmedhed mellem menneskene i de forskellige brancher bevirkede, at en hidtil uset moralsk skrupelløshed så dagens lys, i relationerne mellem samfundsklasserne, og på større plan i relationerne mellem kolonimagter og kolonier. Intet bremsede denne skrupelløshed, for alting forandrede sig for hurtigt til, at samfundene kunne nå at udvikle institutioner, der kunne kompensere for de moralske følelsers fallit. Det er ikke tilfældigt, at den industrielle revolution kulminerede i det store moralske kollaps, der i det tyvende århundredes første halvdel resulterede i racisme, to verdenskrige, holocaust og atombomber.

Vi tror, vi befinder os på den moralske udviklings højeste top. Men faktum er, at fra dette store kollaps rejste vi os aldrig siden. Angst for den definitive krig fastfrøs i den kolde krigs årtier kollapset. Det blev problematisk blot at samtale hen over den opståede afstumpning. Og sådan en udvikling fik heller ingen plads i årtierne, som fulgte. For i kølvandet på den kolde krig eksploderede en ny revolution, it-revolutionen, i et stedse voksende hav af informationsstrømme, nye erhvervsbrancher og nye kløfter. Ingen kan overskue informationshavet, men alle kan altid finde noget, som bekræfter netop det, de mente i forvejen. Og vi søger

næsten altid hellere selvbekræftelsen end udfordringen. Uddannelser forældes i løbet af den tid, det tager at færdiggøre dem. Den mellem menneskelige fremmedhed er større end nogensinde. Vore moralske følelser for hinanden er på vej til at dø. Og vi gør stort set intet målrettet imod det. Tidens politiske debat taget i betragtning kunne man snarere sige tværtimod. Vi er fantastiske dyr med enestående evner både til at kommunikere og til at ændre adfærd i forhold til ændrede udfordringer. Skulle vi ikke kunne sætte os bedre mål end at drive passivt mod kaos? Forstår vi ikke, hvor tynd isen under os er, mens vi diskuterer burkaer og håndtryk?

Kjeld Stenum